Vidici, br. 9

III. Članci sa Znanstveno-stručnoga skupa *Odgoj i obrazovanje, kultura i znanost – most među ljudima i narodima*, održanoga 10. ožujka 2023. godine u Mostaru. Voditelj je istoimenoga projekta akademik Šimun Musa

Mehmed A. Akšamija

UDK: 323.1:008]
Članak prihvaćen 2. 3. 2023.

ODNOS IZMEĐU ETNOSA I KULTURE

Sažetak

Polazeći od suvremenih sociooloških spoznaja, u ovome radu govori se o mogućem odnosu kulture, odnosno kulturnih fenomena i biti etnosa te odlikuje li se nacija kulturom koja ju razlikuje od drugih nacija i što bi to uopće mogao biti nacionalni identitet. Aktualne spoznaje upućuju nas u pravcu nemogućega razvrstavanja ljudi pomoću onoga što se navodi pod kulturom: jezik i religija ne korespondiraju s nacionalnim granicama, isto tako ni znanost, umjetnost, tehnička dostignuća, moralne vrijednosti, ponašanje itd. Istodobno predodžbe/spoznaje ukazuju na to da odlučujući elementi na kojima počiva pojam nacionalnoga identiteta ne daju zajednički identitet članovima nacije niti ih razdvajaju od članova druge nacije.

Ključne riječi: kultura, etnos, narod, nacionalni identitet, nacionalna kultura, jezik, religija, povijest.

Podatci o autoru: prof. dr. Mehmed A. Akšamija, akademik BANU i ASAE, Akademija likovnih umjetnosti Univerziteta u Sarajevu, elektronička pošta: mehmed_aksamija@yahoo.com.

Pri analizi **kulture** i **kulturnih fenomena**, tumačenih u najširem smislu riječi, naime u smislu kulturacijskih procesa (načina života), odmah se nameće i gotovo pretpostavljiva misao vodilja iz kojih se „sfera kompetencije" ona konstituira, pa dakle po tom strukturnom dinamizmu i funkcionira. U ovom radu ćemo zanemariti moguću ili moguće „sfere kompetencije", jer nam se čini da bi opravdanije bilo govoriti o širim spoznajnim i logičkim pretpostavkama istraživanja „ontološkoga" statusa kulture, koji dakako podrazumijeva i njezinu strukturiranost, iz čega ipak „slijedi" i njezina funkcionalnost.

Ujedno, tražeći odgovor i na pitanje o biti **etnosa,** moguće je prihvatiti samo stanovište koje je danas vrlo opće prihvaćeno u kulturnoj antropologiji:

da se taj fenomen ne temelji na pretpostavljenim inherentnim kulturnim osobinama, nego na subjektivnom činu kojim jedna ljudska grupa (narod) deklarira svoje zajedništvo i utvrđuje granice prema drugima. Hoćemo kazati da je etnički identitet samo posredno vezan uz kulturno naslijeđe, a bitno ga određuju oblici društvene interakcje i mogući odnosi moći. Tekuće ekonomske, administrativne, političke i ideološke interakcije između naroda ili pak društvenih zajednica stvaraju potrebu da ljudi, uglavnom proizvoljno, u opus svoga tradicijskog kulturnog naslijeđa odabiru one njegove oblike koji će moći poslužiti za identifikaciju pozicije dane grupe (naroda) unutar širega društvenog konteksta, unutar danog prostora i odabranoga razdoblja.

Unutar jedne prethodne etnologijske i kulturnoantropologijske tradicije, koju i danas mnogi uvažavaju, smatralo se da etnos pripada kategoriji prirodnih pojava.[1] U skladu s tim se i na vlastitu naciju gledalo kao na povijesnu konstantu koja je u obliku naroda ili etnosa postojala od davnina. Tipičan pogled izgledao je ovako:

> Naša nacija je oduvijek postojala; ona je vječna i neprolazna. Ona nadtrajava kratkoživuća stvorenja i generacije u obliku kojih se privremeno ispoljava. Nacije su temelji ljudske egzistencrje, a to što postoje, nije ni slučaj ni moralno nebitno, nego je od centralnog značaja za ostvarivanje ljudske sreće. Mnoštvo kultura je očito naša sudbina i ljudi postižu ispunjenje samo zahvaljujući svojoj jedinstvenoj nacionalnoj kulturi, a ne pomoću beskrvne univerzalnosti.[2]

Kao temelj zajedništva neke grupe, držalo se da je etnos stalno i inherentno svojstvo koje proizlazi iz zajedničkih i specifičnih kulturnih tradicija; štoviše, da predstavlja gotovo nadnaravnu vezu između pripadnika naroda i tla na kojem se živi. Poznato je da se zajednički „duh i krv" manifestiraju u tvorevinama poput mitova, poezije, vjerovanja i običaja, a zadatak je prvenstveno etnologa, ali i filologa, kulturologa, povijesničara i drugih da utvrđuju

[1] Anthony D. Smith, *Nações e nacionalismo numa era global*, Celta Editora, Coruña, 1999., str. 13.

[2] Ernest Gellner, *Nationalismus - Kultur und Macht*, Siedler Verlag, Berlin, 1999., str. 24–25; Vidi: Idem, *Nation, Culture, Identity*, Basil Blackwell, Oxford, 1986.

njihovu specifičnost i tako dopru do biti onog „narodnog" kao prirodne i trajne, a ne, nažalost povijesne kategorije.[3]

Hoćemo kazati da je uspostavljena atmosfera unutar koje prethodno navedeno kao da ne podliježe preispitivanju, „nacionalna povijest i kultura su etniziranjem postale neprikosnovenom vrjednotom, one su 'narodnim konsenzusom' proglašene činjenicom, koju narod više ne propituje, a izvana se može dovoditi u sumnju samo po cijenu neprijateljstva".[4] Ne treba posebno isticati da je takvo shvaćanje etnosa nastalo u krilu romantičnih književnih pokreta 19. stoljeća, a ovi opet kao dio širih pokreta za nacionalnu emancipaciju i izgradnju nacionalnih država.[5]

Čini se da je u istom vremenu i s istom motivacijom utemeljena i etnologija na našim, kao i na susjednim prostorima *ex Jugoslavije*. Ako se osvrnemo na same početke, lako je moguće doći do zaključka kako je bila definirana kao društveno angažirana znanost o narodu, ali ne kao znanost o kulturi.[6]

---

[3] Olga Supek, „Etnos i kultura", *Migracijske i etničke temeteme*, Vol. 5, No. 2 – 3, 1989., str. 146. [Online]. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/128048 (pristupljeno 10. 2. 2023.)
Također želimo naglasiti kako bi, s povijesnog gledišta bilo pogrešno povezivanje „narodnoga" i „nacionalnoga". U doba kada čak ni plemstvo ni građanstvo nije imalo pojmove za opažanje suvremene kategorije 'nacije' i kad nije raspolagalo etičko-političkim i emocionalnim preduvjetima za suvremeni patriotizam, trebalo bi da je seljaštvo, koje nije imalo nikakvu sposobnost političkoga djelovanja i koje je bilo potisnuto iz političke sfere, instinktivno slutilo nešto što će povijest tek stoljeće kasnije proizvesti u izrazito složenom procesu. Pa čak ni veliki mislioci 18. stoljeća nisu mogli tome dospjeti, a navodno je trebalo stoljećima biti prisutno u instinktima potlačenoga naroda.

[4] Wolfgang Kaschuba, „Volk und Nation: Ethnozentrisums in Geschichte und Gegenwart", Heinrich A. Winkler/Hartmut Kaelble (ur.), *Nationalisntus - Nationalitöten - Supranationalitöt*, Stuttgart, 1993., str. 60.

[5] Heinz Schilling, „Nationale Identität und Konfession in der europäischen Neuzeit", u: Bernhard Giesen (ur.), *Nationale und kulturelle Identität: Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewußtseins in der Neuzeit*, Frankfurt/Main 1991., str. 192–252; Maja Bošković-Stulli, Usmena književnost nekad i danas, Prosveta, Beograd, 1983., str. 319.
Prema viđenju Isaiaha Berlina, romantizam je u filozofiji i povijesti ideja narušio stoljeće dugu tradiciju racionalnosti na Zapadu, kao i ideju o moralnom apsolutu i dogovorenim vrijednostima, donoseći tako „nešto kao otapanje same ideje o objektivnoj istini".
Isaiah Berlin, The Crooked Timber of Humanity: Chapters in the History of Ideas (ed. Henry Hardy), John Murray, London, 1990., str. 57.

[6] Konkretan je cilj etnologije bio da se proučavanjem kulture seljaka, seljak i „gospodin" pomire te da se upoznaju, da u jednih nestane mržnje a u drugih prijezira, kako bi se dvije kulture izjednačile. To je bila misao Julesa Micheleta francuskoga povjesničara prve polovice XIX. stoljeća, čije je djelo Le peuple, osobito Micheletova teorija o dvjema kulturama, Antunu Radiću poslužilo kao poticaj za razmišljanje o dvjema kulturama u Hrvata.

To bi moglo značiti da su istraživanja bilo kojega aspekta kulture eksplicitno ili implicitno predstavljala potragu za etnosom, za podrijetlom i korijenima, zapravo za kulturnom argumentacijom u opravdanju određenoga ideološkog i političkog programa nacionalne emancipacije. U drugim se sredinama, pored novih pravaca izučavanja, i dalje vrše istraživanja etnogeneze, ali i kod takvih analiza prisutna je neodređenost središnjega pojma *etnos*, koji očigledno predstavlja konstantni problem. Pojedini pak autori naslućuju da bi barem u suvremenim, kompleksnim društvima etnos mogao biti subjektivan osjećaj prirodnosti, temeljen na simboličkim predstavama te ga uvode u maticu kulturne antropologije, gdje je dotad bio uglavnom marginalno obrađivan.[7] Njihova osnovna postavka jest da svjesno kulturno distanciranje između ljudskih grupa nije posljedica njihove pretpostavljene prostorne ili društvene izolacije, nego obrnuto, njihove interakcije.[8] Kada narodi međusobno komuniciraju unutar nekoga šireg društvenog konteksta, oni razvijaju težnju da odrede granice među sobom i to čine prenaglašavanjem neke od pojavnih oblika kulture koje smatraju specifičnim. Etnos je, dakle, stalni proces subjektivnoga razgraničavanja između grupe MI i grupa ONI, proces koji se događa unutar i između svih oblika društvene organizacije, pa i između naroda, od najjednostavnijih do kompleksnih suvremenih višenacionalnih, ali i nacionalnih država.

Jules Michelet, L' Humanité, Bibliothèque Larouss e (Oeuvre s de Michelet, sv. V , ur. Herni Chabot), Paris, 1930., str. 42; Vidi: Antun Radić, *Sabrana djela dra Antuna Radića* (I-XVII), Seljačka sloga, Zagreb, 1936. – 1938. Knj. I, str.16, prvotni nastanak teksta 1897., Knj. I, str. 192, prvotni nastanak teksta 1896.

7 Norveški etnolog F. Barth objavio je teoriju o etnosu kao pojavi subjektivne, simboličke kategorije, kao funkciji socijalne interakcije. Ukratko, Barth je radikalno izmijenio koncept etnosa i etničkoga identiteta izdvojivši ga iz konteksta "objektivnog kulturnog sadržaja" i stavivši ga u kontekst društvene interakcije. Kako zaključuje O. Supek, tako etnos više nije ni prirodno ni primordijalno stanje nego proces.
Olga Supek, „Etnos i kultura"..., str. 147; Vidi: Frederik Barth (ur.), *Ethnic Groups and Boundaries*: The Social Organization of Culture Difference, Little, Brown & Co., Boston, 1969., str. 9–38.

8 Poutignat i Streiff-Fenart, referirajući se na Bartha, objašnjavaju da se „etnički identitet treba shvatiti kroz društvenu interakciju, odnosno kroz kulturni kontakt i pokretljivost ljudi". Također, Poutignat i Streif-Fenart oslanjajući se na Bartha, navode da „etničnost predstavlja oblik društvene organizacije koja je zasnovana na kategorijalnom atribuiranju, kojim se ljudi razvrstavaju s obzirom na svoje pretpostavljeno porijeklo".
Phillippe Poutignat – Jocelyne Streiff-Fenart, *Teorije o etnicitetu*, Biblioteka XX vek., Beograd, 1997., str. 125.

Taj proces samorazgraničavanja moguće je analizirati putem aspekta ponašanja što se zasniva na pravilima po kojima se odvija interakcija preko već samo-utvrđenih granica, kao i putem kognitivnoga aspekt koji se bazira na spomenutom subjektivnom mehanizmu selekcije kulturnih simbola pomoću kojih jedna grupa sebe razlikuje od drugih i tako ustanovljava vlastitu specifičnost, iako se zapravo "objektivni sadržaj kulture", tj. ukupan način života grupa (naroda) u interakciji, može u znatnoj mjeri ispreplitati.[9] Potrebno je istaknuti kako su kulturne zone višedimenzionalne strukture bez preciznih i jasnih granica, jer se aspekti kulture prenose, uče i mijenjaju, a da to nema nikakva bitnog utjecaja na uspostavljanje i učvršćivanje etničkih granica. One su, naprotiv, izvjesne: ostvarivanje nekoga etničkog kolektiviteta ne ovisi o njegovoj ukupnoj kulturi, nego o sposobnosti da organizira, priređuje i razvija važnost ponekad zaista simboličnih kulturnih karakteristika kao posebno dojmljivih notacija u svijesti svojih članova te u svijesti drugih koji ih priznaju i prihvaćaju kao njihove specifične atribute.[10]

Za današnje bavljenje etnosom u kulturnoj antropologiji karakteristična je teza da etnos nije prirodni i kontinuirani aspekt kulture, nego da je

[9] Ideja Drugoga, misao o granicama kolektivnog „mi", prisutna je u povijesti gotovo svih naroda i zauzima istaknuto mjesto u istraživanjima identiteta. Odnos prema Drugome, način kako ga se shvaća i postupa s njegovom različitošću temeljna su pitanja s kojima se susreću sva pluralna društva. Formuliranjem ideja o Drugome ljudska društva/kulture pomažu sebi pri definiranju i legitimiranju vlastitih društvenih granica, odnosno kolektivnih ili individualnih identiteta koji se katkad i međusobno preklapaju.
Dominique Schnapper, *La relation à l'Autre. Au coeur de la pensée sociologique*, Gallimard, Paris, 1998., str. 496.
Gregurović navodi misao D. Schnapper da se sva pluralna društva susreću s pitanjem kako se percipira Drugi i kako se prema njemu odnosi, odnosno da je ideja o „granicama kolektivnog 'mi' prisutna [...] u povijesti gotovo svih naroda i [da] zauzima istaknuto mjesto u istraživanjima identiteta" te da su „[...] odnos prema Drugome, način kako ga se shvaća i postupa s njegovom različitošću temeljna […] pitanja" tih društava.
Snježana Gregurović, „Odnos prema Drugome: istraživanje etničkih granica na primjeru Petrinje", *Migracijske i etničke teme*, Vol. 23 No. 1-2, 2007., str. 65. [Online]. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/14472 (pristupljeno 10. 2. 2023.)

[10] Schermerhorn smatra da "primjeri takvih simboličkih elemenata jesu: srodnička struktura, fizički doticaj (kao u lokalizmu ili lokalnoj zatvorenosti), religijska pripadnost, jezični ili dijalektni oblici, plemenska pripadnost, narodnost, fenotipska obilježja ili bilo koja njihova kombinacija".
Richard Schermerhorn, „Ethnicity and Minority Groups", u: John Hutchinson i Anthony D. Smith (ur.), *Ethnicity*, Oxford University Press, Oxford – New York, 1996., str. 17–18.

povijesni proizvod specifičnih društvenih interakcija.[11] Samim time i etnički identitet, nije uvjetovana kulturna kategorija, već je povijesni proizvod specifičnih društvenih interakcija koje se fokusiraju na svakoga od njezinih članova ili kao cjelinu.[12] Etnički identitet u međusobnoj povezanosti s nacionalnim, posredstvom društvene elite neupitno dobiva političku dimenziju koja selektivno određuje dominantne komponente kulturnih potencijala.[13] Putem spomenutih procesa formiraju se kapaciteti znanja podržavani institucijama koje omogućavaju osobnu identifikaciju te pomoću toga kulturnog programa opravdava se raspodjela i preraspodjela životnih kapaciteta koji se odnose na smisao za pravdu te za formiranje, slijeđenje i reviziju koncepcije dobra.[14] Time se ujedno određuje i način interakcije između, kako lokalnih tako i regionalnih zajednica, odnosno s vremenom novih oblika ili

[11] Npr., Appadurai proizvod specifičnih društvenih interakcija uspostavlja kroz tri ključna koncepta – imaginaciju, aspiraciju i anticipaciju – odnosno kroz interakciju te tri važne ljudske preokupacije koje konfiguriraju određenu specifičnu budućnost kao kulturnu činjenicu ili kulturni horizont, odnosno kao "oblik razlike".
Arjun Appadurai, *The Future as Cultural Fact. Essays on the Global Condition*. Verso, London, New York, 2013., str. 286; Olga Supek, "Etnos i kultura"..., str. 148;

[12] Max Weber, jedan od utemeljitelja ne samo sociologije, već i modernih teorija o etnicitetu, ukazao na to da je prilikom formuliranja etničkih identiteta daleko važnija svijest o „nama"/zajedničkom identitu (njem. „Wir-Bewußtsein") nego geneologija. Čak upravo ta svijest o „nama" često stvara vjerovanje u zajedničko podrijetlo. „Vjerovanje u pripadanje istome rodu može", – kako je to formulirao M. Weber u svojim razmatranjima pojma 'etničke skupine' – „naime, imati važne posljedice za stvaranje političkog zajedništva".
Max Weber, „Politik als Beruf", in: *Gesammelte politische Schriften*, 3. izdanje, Tübingen, 1971., str. 505–560.

[13] Dunja Rihtman-Auguštin, „O konstrukciji tradicije u naše dane: rituali, simboli i konotacije vremena", *Narodna umjetnost*, Vol. 29, No. 1, 1992., str. 25–42. [Online]. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/71247 (pristupljeno 12. 2. 2023.)

[14] Kada govorimo o kapacitetu, misli se, prije svega, na svojstva i sposobnosti koje pojedinci moraju imati da bi bili autonomni, punopravni i kooperativni članovi društva. Međutim, problem legitimnosti akcije društvene elite pomoću koje bi se kapaciteti pojedinca poticali, usmjeravali ili poboljšavali nužno dobivaju i političku dimenziju. Takva izvanjska intervencija, prvo, distorzira izbore, želje i intencije osobe, te propagiranjem ili zabranama daje prednost nekim drugim, navodno, boljim ciljevima i vrijednostima. Time intervencija utječe da osobe poimaju vlastite preferencije kao manje vrijedne, a vlastite sposobnosti izbora životnih planova kao defektne.
John Rawls, „Kantian Constructivism in Moral Theory: The Dewey Lectures 1980", *The Journal of Philosophy*, Inc., Vol. 77, No. 9, 9. sept. 1980., str. 525. [Online]. Dostupno na: https://doi.org/10.2307/2025790; Idem, Political Liberalism, Columbia University Press, New York 1993., str. 19.

varijacija mogućih etničkih granica. Budući da niti jedna slojevita zajednica naroda ne živi u izolaciji od drugih, sebi sličnih, procesi centralizacije unutar nekih višenacionalnih država kao i grupiranje na nad-nacionalnoj razini, imaju reperkusiju na situaciju svakoga drugog naroda, odnosno nacionalne zajednice.

Iz svega dosad rečenoga proizlazi da su pojmovi ***kultura*** i ***etnos*** u drukčijem odnosu nego što se obično misli, a također i da se kulturni identitet i etnički identitet ni u kom slučaju ne preklapaju. Da bi ta teza bila jasnija, kao i da bi se učinio otklon od aktualnih, a nama, u ovom radu nedostatnih definicija,[15] čini se potrebnim iznijeti i suprotstaviti odgovarajuće definicije jednoga i drugoga, odnosno pokušati jasno definirati što koji termin obuhvaća u okviru ove teme te koja bi trebala biti njihova značenja, jer bez uređene znanstvene aparature, rezultati istraživanja ne mogu biti smatrani vjerodostojnima.

Po našem mišljenju definicija *kulture* morala bi uzeti u obzir kako normativni tako i praktični aspekt ljudske djelatnosti, odnosno mora biti na razini „općosti". Stoga upotrebljavamo radnu definiciju po kojoj je *kultura kompleks pravila o prihvatljivom ponašanju unutar bilo kog naroda (ljudske*

[15] Eagleton u knjizi *Ideja kulture* razmatra podrijetlo riječi *kultura* te citira, navodi i komentira mnoge mislioce i njihova razmišljanja, mišljenja, nazore i stavove o kulturi, kako bi opisao promjenjivo značenje kulture. U nastavku se navode neka od njih:
Edward Said: „Sve su kulture uključene jedna u drugu, niti jedna nije sama i čista, sve su one hibridne, heterogene, vrlo različite i nisu monolitne."
• Matthew Arnold: „Kultura je istodobno ideal apsolutnog savršenstva i nesavršenih povijesnih procesa koji vode tom cilju."
• Herder: „Kultura identiteta: Druželjubiv, narodski i tradicijski način života – čija je kvaliteta da sve prožima i čini sve da se pojedinac osijeti ukorijenjen ili kod kuće. Kultura su drugi ljudi."
• Frederic James: „Kultura je uvijek ideja o Drugome."
• Edward Sapir: „Kultura se definira pomoću oblika ponašanja, sadržaj kulture je izveden iz tih bezbroj oblika."
• Stuart Hall: „Kultura su praktične ideologije koje omogućuju društvu, skupini ili klasi da doživi, odredi, tumači i iznađe smisao svojih životnih uvjeta."
• John Frow: „Kultura je niz praksi i predodžaba preko kojih se stvarnost neke društvene skupine gradi i održava."
• Raymond Williams: „Kultura je označujući sustav preko kojega se društveni poredak komunicira, reproducira, doživljava i istražuje."
Terry Eagleton, *Ideja Kulture*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2002., str. 24. 28, 20, 110, 44, 46, 47 i 18.

zajednice), sve djelatnosti koje su u skladu s tim pravilima, te materijalne i duhovne tvorevine koje su rezultat tih djelatnosti.[16]

Što se etnosa tiče, već smo istakli prihvatljivu definiciju po kojoj je *etnos deklarirani osjećaj pripadnosti grupi (narodu) i subjektivni čin razgraničavanja prema drugim društvenim grupama (narodima).*[17]

U središtu je, dakle, pojam *naroda* u okviru društvene zajednice, za koju znamo da je čini stanovništvo koje naseljava određeni teritorij kao nositelj zajedničke kulturne tradicije, u smislu kulturnoga nasljeđa koje se prenosi s generacije na generaciju. Može se dobiti dojam da u pokušaju definiranja kružimo od jednoga do drugoga pojma, od *etnosa* do *kulture*, kao u nekome imaginarnom prostoru. To međutim ne treba zbunjivati ako znademo da su *narod* i *kultura* nerazdvojivi pojmovi, barem što se ljudskih bića tiče; usporedivi su, ali ipak nisu identični. Kada govorimo o etnosu, naglasak je, kako smo već kazali na grupama naroda i njihovoj interakciji te osobito na društvenoj organizaciji kulturnih razlika. Nadalje, dok pojedinac ima određeni kulturni identitet bez obzira je li toga svjestan ili nije, etnički se identitet zasniva na subjektivnom, deklariranom osjećaju pripadnosti grupi (narodu), pa prema tome nipošto ne može biti nesvjesnoga karaktera. Točno je da se etničkom identifikacijom pojedinaca i kolektiva može manipulirati – pojačavati joj ili

[16] Na razini „općosti", dakle, kultura se dakako može definirati i kao skup vrijednosti, običaja, vjerovanja i praksi koje sačinjavaju život neke određene skupine, a ta definicija nije od jučer. Primjerice E. B. Tylor je još 1871. definirao kulturu kao složenu cjelinu koja obuhvaća znanje, vjerovanje, umjetnost, moral, pravo, običaje, navade i ine sposobnosti koje je čovjek stekao kao član društva. No, kad je riječ o praksama i predodžbama, bliža nam je J. Frowova definicija kulture kao niza praksi i predodžaba „preko kojih se stvarnost neke društvene Skupine gradi i održava", premda i to pripada u „opću" definiciju kulture jer bi se valjalo usredotočiti na strukturu, strukturiranje tih segmenata „cjeline" kulture, to jest na značenja. John Frow, *Cultural Studies and Cultural Value*, Clarendon Press i Oxford University Press, Oxford, 1995., str. 3.

[17] Britanski sociolog A. D. Smith u knjizi s naslovom Etničko porijeklo nacija ponudio je definiciju da su etnije (etničke zajednice) skupine ljudi sa zajedničkim imenom, objedinjene zajedničkim mitovima o precima, zajedničkom historijom i kulturom, asocirane s određenim teritorijem i s osjećajem (unutrašnje) solidarnosti.
Naravno, svaka bi od ovih odrednica mogla biti diskutabilna m –mmm dalo bi se raspravljati o tako prividno evidentnoj činjenici kao što je zajedničko ime, o teritorijalnosti još više itd. – no Smith je ipak sastavio inventar obilježja koja su za većinu etnija ključno bitna. Ta obilježja mogu se vizualizirati kao opći parametri za domenu etnosa i etničnosti.
Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Basil Blackwell, Oxford, 1988., str. 32.

smanjivati intenzitet i obuhvat po sasvim dobro poznatim metodama.[18] Pod obuhvatom etničke identifikacije misli se na mjeru u kojoj su različite sfere svakodnevice prožete promjenljivim osjećajem pripadnosti vlastitoj grupi.[19] Povećani obuhvat etničke identifikacije situacijski je postulat prema kojem se svakom doživljaju pripisuje konstrukcija određene političke participacije, odnosno kontekstualni fenomen koji može imati negativnu ili pozitivnu konotaciju. I upravo su neke specifične situacije faktori koji presuđuju da u određenom konkretnom povijesnom kontekstu nešto „iznikne" kao „povod" koji zatim utječe na proces transformacije, tj. formiranja ili transcendiranja konkretnoga identiteta,[20] individualnoga ili kolektivnoga, odnosno uopće, na proces identifikacije kao takve. Čini se da je to razlog zašto se u posljednje vrijeme u našem dnevnom tisku i *masmedijima* etnička identifikacija označava pojmom *homogenizacija* u negativističkom kontekstu. Potrebno je istaknuti da argumentaciju za danu formu homogenizacije, odnosno aktualnu etničku identifikaciju mediji ne žele zapaziti u zastupanju vizija drugačijih okolnosti i mogućega pravednijeg poretka, gdje je u prvom planu opcija raznolikosti kultura i njihovo očuvanje. Pri tome je moguće aktualizirati identitet i autentične vrijednosti kulture i pravo na razliku i njezinu specifičnost i poziciju unutar globalne društveno-kulturne posebnosti.[21]

---

[18] Postoje mišljenja da se ovim mogućim manipulacijama osobe tretiraju kao bića koje ne posjeduju nužnene kapacitete za upotrebu druge moralne moći. Time se negira njihov moralni status kao autonomnih osoba.
Međutim, J. Quong pretpostavlja da je svaki utjecaj akcije društvene elite na individualne izbore, čak i takav koji nije manipulativan, moralno nelegitiman, tj. paternalistički, odnosno predstavlja negativno suđenje o sposobnosti drugih da smisleno vode vlastiti život.
Jonathan Quong, *Liberalism Without Perfection*, Oxford University Press, Oxford 2011., str. 74, 101 i 106.

[19] Većina historičara, književnih historičara, sociologa i etnologa, koji se bave tim problemima, ne proučavaju tu identifikaciju stanovništva sa svojom širom zajednicom (etničkom, nacionalnom, jezičnom, kulturnom, vjerskom, političkom itd.) na temelju arhivskih izvora, kojih ima vrlo mnogo, pa ni na temelju različitih izvora moderne statistike, koja bilježi i prati tu masovnu identifikaciju stanovništva, već isključivo na temelju „nacionalne svijesti" preporoditelja/elite, u čemu ima mnogo pretjerivanja.

[20] Pojam „identitet", krajnje uopćeno govoreći, koristimo kao pojam koji označava neki „okvir". No, proces identifikacije je ono što je ovdje ključno jer kao svakodnevna pojava utječe na „nositelja" identiteta.

[21] Usporedi: Franco Crespi, *Sociologija kulture* (prev. Jasna Jakšić, pog. Rade Kalanj), *Politička kultura*, Biblioteka Universitas, Zagreb, 2006., str. 160.

Ako prema danim definicijama razmotrimo odnos etnosa i kulture, moguće je zaključiti da je njihov odnos determiniran. Etnos ne proizlazi direktno iz kulturne tradicije, nego živih ljudi, kao pripadnika različitih naroda i u procesu međusobne interakcije, kada odlučuju koji će dijelovi njihova kulturnog naslijeđa imati ulogu označitelja njihove društvene posebnosti. Naime, tradicija i običaji koji čine kulturu ne podudaraju se s nacionalnim granicama jer kao prvo „pokazuju često velike razlike unutar pojedinačnih lokalnih područja, a s druge strane pokazuju tendenciju da se u našem dobu u čitavom svijetu ili barem u njegovim velikim područjima izjednače".[22] Kao što se i tradicija i običaji tako se i drugo što se navodi pod kulturom, ne podudara s nacionalnim granicama: znanost, umjetnost, religija, tehnička dostignuća, moralne vrijednosti, ponašanje – ništa od toga nije po svojim svojstvima nacionalno specifično. Ljude nije moguće razvrstati u nacije po ponašanju, moralnim vrijednostima niti po znanosti, tehničkim dosezima, umjetnosti ili religiji...

Najvjerojatnije bi neki strogi i „objektivni" kulturolog u istraživanju ukupnoga načina života susjednih naroda, mogao zaključiti da se sadržaji njihove društvene zbilje / svakodnevnoga života uvelike preklapaju i da su razlike od naroda do naroda poput biblijske poruke vizualizirane nijansama optičkih pojava u atmosferi formom više obojenih kružnih lukova, među kojima je teško odrediti međe. [23] Za razliku od kulturologa, etnolog bi ipak mogao jasno i precizno odrediti etničke međe na osnovi subjektivno deklariranih kulturnih razlika, bez obzira na njihov obuhvat. Stoga kada kažemo da je etnos organizacija naroda kulturne raznolikosti, naglasak nije samo na onom „naroda", nego treba shvatiti da je i „kulturna raznolikost" relativno određena.[24] Kulturne zone ili područja gdje možemo sasvim konkretno evidentirati

[22] Hans Kohn, *Die Idee des Nationalismus Ursprung und Geschichte bis zur Französischen Revolution*, S. Fischer Verlag, Hamburg, 1962., str. 21.

[23] „Dugu svoju u oblak stavljam, da zalogom bude Savezu između mene i zemlje." (Postanak 9, 13).

[24] Mogućim prestankom uvažavanja vrijednosti „kulturne raznolikosti" i ne poštovanjem interkulturalnoga dijaloga nužno dolazi do tenzija, netolerancije i diskriminacije te se stvaraju stereotipne percepcije prema drugima. Prethodno navedeno, između ostaloga, zasigurno pogoduje i nastanku ekstremizma. Svjedoci smo pretjeranoga usredotočenja na multi-kulturu, zanemarivši pritom zajedničku kulturu, naglašavajući više ono što razdvaja kulture, a premalo ono što ih spaja.

različite načine života, pa čak i „mentalitete" ne poklapaju se i nikada se nisu preklapale s etničkim granicama. Poznato je da aspekti kulture variraju, uče se i prenose, posuđuju i mijenjaju, a da to nema bitnoga utjecaja na organiziranje i provođenje etničkih granica.

Ako se etnička granica tako rijetko preklapa s „objektivnim kulturnim sadržajem", moramo se upitati što je s jezikom, jer se taj dio kulture često nameće kao "prirodna" etnička barijera.[25] Na prvi pogled čini se da je zaista tako, pogotovu ako imamo na umu standardizirane jezične varijante. Međutim, ako na jezik pogledamo kroz leću kulturologâ ili sociolingvistâ, primijetit ćemo da se jezik u svjetskim razmjerima često zanemaruje kao etnička oznaka i da, unatoč lokalizmima i regionalnim varijantama, omogućuje komunikaciju na širem kulturnom prostoru.

Dakle, jezik nije „prirodna etnička kategorija". Između jezika kao dijela kulture i kulture uopće može se povući sljedeća analogija: jezici kojima ljudi komuniciraju strukturirani su također poput duge regionalnih nijansi, odnosno sličnosti i malih razlika između bližih susjeda te krupnijih razlika između udaljenih susjeda unutar iste jezične skupine. Ova strukturirana disperzija posljedica je povijesnih i suvremenih obrazaca interakcije između tih ljudi. Demarkacijske linije koje se u toj disperzivnoj polarizaciji povlače od vremena do vremena da bi se standardizirala upotreba neke jezične varijante, imaju malo veze s lingvističkim kriterijima; one predstavljaju samo jedan mogući vid etničkoga razgraničavanja među ljudima. Iako proces konstruiranja etničkih granica može uključivati bilo koji aspekt kulturnoga repertoara, priroda etničkoga označitelja nije nevažna činjenica. Međutim, ne smijemo zaboraviti da postoji i povratni utjecaj „kulturnoga sadržaja" na karakter društvene interakcije. Uspoređujući situacije u kojima religija i jezik služe za etničko samoodređenje grupe, moguće je doći do zaključka da jezik omogućuje veću „propusnost" u međugrupnoj komunikaciji jer je neizbježan bilingvizam i čak trilingvizam, dok religija takvu komunikaciju gotovo sasvim onemogućuje. Ta činjenica sa svoje strane vodi prema sasvim različitim

Usporedi: Terry Eagleton, *Ideja Kulture...*, str. 74; Idem, Kultura, Naklada Ljevak d. o. o., Zagreb, 2017., str. 70–75.

[25] Olga Supek, „Etnos i kultura"..., str. 150.

rezultatima interetničkih odnosa: do moguće asimilacije s jedne strane i konzervativnoga održanja etničkih grupa, s druge strane.

Kultura, dakle, ne može poslužiti za klasificiranje ljudi na nacije; kulture nadilaze granice i ne mogu se politički razgraničiti.[26] Zajednički jezik kao jedan od kulturnih atributa ne znači i pripadnost istoj naciji, što se vidi ne samo na domaćem primjeru, nego i na primjeru brojnih drugih policentričnih jezika kojima govori po nekoliko nacija, npr. njemački jezik, engleski, španjolski, francuski, arapski... Zato P. Jacobsen ističe: „Treba naglasiti da postojanje zajedničkog (fundamenta unutar, op. aut.) srpskohrvatskog (hrvatskosrpskog, op. aut.) jezika ne dovodi u pitanje postojanje četiriju nacija ili četiriju nezavisnih država niti ugrožava nacionalne identitete".[27]

Međutim, poznata je i situacija kada je riječ o istoj kulturi, a da ljudi govore međusobno nerazumljive, različite jezike: „da ni radikalne jezične razlike ne moraju ujedno biti kulturne ili druge razlike pokazuju npr. usporedbu Beča i Budimpešte: iako su njihovi većinski jezici (njemački odnosno mađarski) međusobno potpuno nerazumljivi, ipak stanovnici Budimpešte i Beča imaju mnogo više zajedničkoga nego npr. stanovnici Beča i Münchena ili Beča i Stuttgarta."[28] Također i različita religija kao jedan od kulturnih atributa ne znači pripadnost različitim nacijama, npr. unutar njemačke nacije ima podjednako mnogo i katolika i protestanata. S obzirom da se na južnoslavenskim prostorima o razlici između katoličanstva i pravoslavlja misli da predstavlja veliku kulturnu razliku, potrebno je napomenuti da to nije objektivan pogled: naime, „s gledišta teologa pa čak i crkvene organizacije razlike između katoličanstva i pravoslavlja su znatno manje od razlika između katoličanstva i protestantizma".[29] Pa ako religiju treba gledati kao dio

[26] Dieter Birnbacher – Minou Bernadette Friele, „Eine Regierung - viele Nationen? Europa und die Frage der 'nationalen Identität' im Licht der Europäischen Verfassungsdiskussion", Jahrbuch der Heinrich-Heine-Universitöt Düsseldorf 2002, Düsseldorf, 2003., str. 286.

[27] Jens Peter Jacobsen, „Who's Whose? The Balkan Literary Context", *Studi Slavistici 5*, Firenze University Press, Firenze, 2008., str. 268. [Online]. Dostupno na: https://doi.org/10.13128/Studi_Slavis-2942 (pristupljeno 20. 2. 2023.)

[28] Usporedi: Mathias Payer, „Sprache als Ausdruck von ethnischer und nationaler Identität", 2000. [Online]. Dostupno na: http://www.payer.de/kommkulturen/kultur03 3.htm# I3 (pristupljeno 22. 2. 2023.)

[29] Magarditsch A. Hatschikjan, „Was macht Südosteuropa aus?"; u: M. Hatschikjan – S. Troebst (ur.), Stidosteuropa: Gesellschaft, Politik, Wirtschaft, Kultur; Ein Handbucä,

kulture, onda npr. „kulturne razlike u Bosni zaista nisu bile i ni danas nisu mnogo veće od razlika između katolika i protestanata u Njemačkoj ili u Nizozemskoj, i istog su tipa".[30]

I na koncu, moguće je podsjetiti na to kako je na osnovi suvremenih sociooloških spoznaja etnička podjela u modernističkom svijetu sve manje etnička, a sve više klasna, odnosno ona je danas, kako se tvrdi ponajprije politički fenomen jer se radi o borbi za strateške pozicije moći. Nažalost, kulturni simboli koji su dio analiziranih nacionalnih ideologija sasvim su sporednoga značenja; često se obraćaju prošlosti, ali sa svrhom i funkcijom koja je okrenuta samo sadašnjosti bez aktivnoga sudjelovanja povijesnih kategorija.

Literatura

APPADURAI, ARJUN, *The Future as Cultural Fact. Essays on the Global Condition*. Verso, London – New York, 2013.

BARTH, FREDERIK, (ur.), *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, Little, Brown & Co., Boston, 1969.

BERLIN, ISAIAH, *The Crooked Timber of Humanity: Chapters in the History of Ideas* (ed. Henry Hardy), John Murray, London, 1990.

Biblija: Stari i Novi zavjet, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2014.

BIRNBACHER, DIETER – FRIELE, MINOU BERNADETTE, „Eine Regierung - viele Nationen? Europa und die Frage der 'nationalen Identität' im Licht der Europäischen Verfassungsdiskussion", *Jahrbuch der Heinrich-Heine-Universitöt Düsseldorf 2002*, Düsseldorf, 2003., str. 277–291.

C.H. Beck Verlag, München, 1999., str. 16.

[30] Norbert Mappes-Niediek, Die Ethno-Falle, Der Balkan-Konflikt und was Europa daraus Icrnen kann, Ch. Links Verlag, Berlin, 2005., str 37.
Autor također ističe „...da su mediji i politički predstavnici južnoslavenskih nacija navikli domaću sredinu na suprotnu pomisao, ali objektivno gledano Hrvati, Srbi i bosanski Muslimani se ne razlikuju kulturno. Njihovo kulturno nerazlikovanje nije posljedica socijalizma, nego je starije od njega... Jedan britanski arheolog, koji je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće izvještavao s Balkana za Guardian, zaključio je da u prosječnoj engleskoj školi vlada 'mnogo veća varijacija tipova, kako fizičkih tako i moralnih i intelektualnih', nego u Bosni".
Ibid., str. 28–47, 70, 28–29.

BOŠKOVIĆ-STULLI, MAJA, *Usmena književnost nekad i danas*, Prosveta, Beograd, 1983.

CRESPI, FRANCO, *Sociologija kulture* (prev. Jasna Jakšić, pog. Rade Kalanj), Politička kultura, Biblioteka Universitas, Zagreb, 2006.

EAGLETON, TERRY, *Ideja Kulture*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2002.

EAGLETON, TERRY, *Kultura*, Naklada Ljevak d. o. o., Zagreb, 2017.

FROW, JOHN, *Cultural Studies and Cultural Value*, Clarendon Press i Oxford University Press, Oxford, 1995.

GELLNER, ERNEST, *Nation, Culture, Identity*, Basil Blackwell, Oxford, 1986.

GELLNER, ERNEST, *Nationalismus – Kultur und Macht*, Berlin, 1999.

GREGUROVIĆ, SNJEŽANA, „Odnos prema Drugome: istraživanje etničkih granica na primjeru Petrinje", Migracijske i etničke teme, Vol. 23 No. 1 – 2, 2007., str. 65–83. [Online]. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/14472.

HATSCHIKJAN, A. MAGARDITSCH, „Was macht Südosteuropa aus?"; u: M. Hatschikjan – S. Troebst (ur.), *Stidosteuropa: Gesellschaft, Politik, Wirtschaft, Kultur; Ein Handbucä*, C.H. Beck Verlag, München, 1999., str. 1–30.

HEINZ, SCHILLING, „Nationale Identität und Konfession in der europäischen Neuzeit", u: Bernhard Giesen (ur.), *Nationale und kulturelle Identität: Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewußtseins in der Neuzeit*, Frankfurt/Main 1991., str. 192–252.

JACOBSEN, JENS PETER, „Who's Whose? The Balkan Literary Context", *Studi Slavistici* 5, Firenze University Press, Firenze, 2008., str. 267-297. [Online]. Dostupno na: https://doi.org/10.13128/Studi_Slavis-2942.

KASCHUBA, WOLFGANG, „Volk und Nation: Ethnozentrisums in Geschichte und Gegenwart", Heinrich A. Winkler/Hartmut Kaelble (ur.), *Nationalisntus - Nationalitöten – Supranationalitöt*, Stuttgart, 1993., str. 56–81.

KOHN, HANS, *Die Idee des Nationalismus – Ursprung und Geschichte bis zur Französischen Revolution*, S. Fischer Verlag, Hamburg, 1962.

MAPPES-NIEDIEK, NORBERT, *Die Ethno-Falle. Der Balkan-Konflikt und was Europa daraus Icrnen kann*, Ch. Links Verlag, Berlin, 2005.

MICHELET, JULES, *L' Humanité*, Bibliothèque Larouss e (Oeuvre s de Michelet, sv. V , ur. Herni Chabot), Paris, 1930.

PAYER, MATHIAS, „Sprache als Ausdruck von ethnischer und nationaler Identität", 2000. [Online]. Dostupno na: http://www.payer.de/kommkulturen/kultur03 3.htm# I3.

POUTIGNAT, PHILLIPPE I STREIFF-FENART, JOCELYNE, *Teorije o etnicitetu*, Biblioteka XX vek., Beograd, 1997.

QUONG, JONATHAN, *Liberalism Without Perfection*, Oxford University Press, Oxford 2011.

RADIĆ, ANTUN, *Sabrana djela dra Antuna Radića (I-XVII)*, Seljačka sloga, Zagreb, 1936-1938.

RAWLS, JOHN, „Kantian Constructivism in Moral Theory: The Dewey Lectures 1980", *The Journal of Philosophy, Inc.*, Vol. 77, No. 9, 9. sept. 1980., str. 515–572. [Online]. Dostupno na: https://doi.org/10.2307/2025790.

RAWLS, JOHN, *Political Liberalism*, Columbia University Press, New York 1993.

RIHTMAN-AUGUŠTIN, DUNJA, „O konstrukciji tradicije u naše dane: rituali, simboli i konotacije vremena", Narodna umjetnost, Vol. 29, No. 1, 1992., str. 25–42. [Online]. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/71247.

SCHERMERHORN, RICHARD, „Ethnicity and Minority Groups"; u: John Hutchinson, i Anthony D. Smith (ur.), *Ethnicity*, Oxford University Press, Oxford – New York, 1996.

SCHNAPPER, DOMINIQUE, *La relation à l'Autre. Au coeur de la pensée sociologique*, Gallimard, Paris, 1998.

SMITH, D. ANTHONY, *Nações e nacionalismo numa era globa*l, Celta Editora, Coruña, 1999.

SMITH, D. ANTHONY, *The Ethnic Origins of Nations*, Basil Blackwell, Oxford, 1988.

SUPEK, OLGA, „Etnos i kultura", Migracijske i etničke temeteme, Vol. 5, No. 2–3, 1989., str. 145–153. [Online]. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/128048;

WEBER, MAX, „Politik als Beruf", in: *Gesammelte politische Schriften*, 3. izdanje, Tübingen, 1971.

THE RELATIONSHIP BETWEEN ETHNOS AND CULTURE

Abstract

Starting with contemporary sociological findings, this paper deals with a possible relationship between culture or cultural phenomena and the essence of ethnos. It also discusses whether a nation is characterized by culture that distinguishes it from other nations and what a national identity could possibly be. Current knowledge points us in the direction of the impossible classification of people using what is referred to as culture: language and religion do not correspond to national borders, nor do science, art, technical achievements, moral values, behavior, etc. At the same time perception/knowledge indicates that the decisive elements underlying the concept of national identity do not confer a common identity on members of a nation or separate them from members of another nation.

Keywords: culture, ethnos, nation, national identity, national culture, language, religion, history.